

Knygotyra
2021, vol. 77, pp. 384–391

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.100>

KIEK KNYGŲ LENKŲ KALBA BUVO IŠSPAUSDINTA XVI A. LIETUVOJE?

Alma Braziūnienė

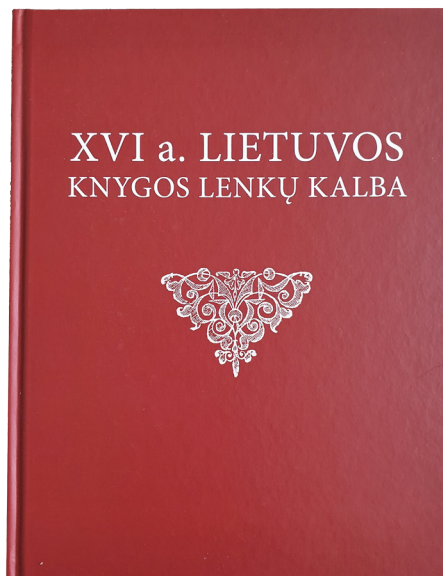
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
Žygimantų g. 1, 01102 Vilnius, Lietuva
El. paštas alma.braziuniene@mab.lt

XVI A. LIETUVOS KNYGOS LENKŲ KALBA = KSIĄŹKI LITEWSKIE XVI WIEKU W JĘZYKU POLSKIM = POLISH BOOKS PUBLISHED IN LITHUANIA IN THE 16TH CENTURY: KONTROLINIS SĄRAŠAS; MOKSLO STUDIJA; XVII–XVIII A. TAISYMAI IR PAPILDYMAI. [PARENGĖ JOLANTA DAPKIEVICZ]. VILNIUS: LIETUVOS NACIONALINĖ MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKA, 2020. 190 P., [3] ILIUSTR. LAP. ISBN 978-609-405-206-4.

Karantinę 2020–2021 m. žiemą sulaukėme naujo nacionalinės bibliografijos tomo – XVI a. Lietuvoje išleistų knygų lenkų kalba sąvado. Jis yra seniai, dar daugiau kaip prieš 50 metų, sumanytos Lietuvos spaudos bibliografijos dalis (o šioji – dar anksčiau, tarpukariu, Vaclovo Biržiškos pradėto darbo tęsa). Kaip teigiama 1969 m. išleisto *Lietuvos TSR bibliografijos* pirmo tomo, apimančio knygas lietuvių kalba nuo 1547 iki 1961 m., pratarmėje¹, Lietuvos teritorijoje išėjusios knygos ne lietuvių kalba turėjo sudaryti penktą spaudos bibliografijos seriją greta tokių serijų kaip „Knygos lietuvių kalba“, „Periodiniai leidiniai“, „Lituanika“ ir kt. – iš viso buvo suplanuota išleisti septynias serijas.

1 *Lietuvos bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba*. T. 1, 1547–1861. Sudarytojai E. Binkytė, T. Čyžas, D. Gargasaitė et al. Vilnius: Mintis, 1969, p. [X].

Iš karto reikia pabrėžti, kad aptariamasis leidinys tėra tik kontrolinis XVI a. Lietuvoje išleistų lenkiškų knygų sąrašas. *Knygotyros* enciklopedinis žodynas teigia, jog kontrolinis sąrašas – tai „lietuvių spaudos repertuarinės rodyklės rengimo praktikoje atsiradusi bibliografinių leidinių rūšis. <...> Nėra tikslus ir išsamus, bet laikinai užpildo spaudinių bibliografavimo spragą, padeda išaiškinti nežinomus spaudinius.“² Taigi turėtume kalbėti tik apie tarpinį, laikiną, negalutinį XVI a. lenkiškų spaudinių sąrašą, bet ir tokio laikino sąrašo pasirodymas džiugina – jis itin pagalbui ne tik patiems retrospektyviosios bibliografijos rengėjams, bet ir visiems, besidomintiems senąja knyga. Juolab kad laikinumas – reliatyvi sąvoka. Juk sakoma, kad nieko nėra pastovesnio už laikinumą. Jeigu pažiūrėsime, koku tempu rengiami Lietuvos nacionalinės bibliografijos tomai, pamatysime, kad laikinasis kontrolinio sąrašo statusas kažin ar toks jau laikinas. Antai knygų, išleistų lietuvių kalba 1905–1917 m., kontrolinis sąrašas pasirodė 1977 m.³, o šio periodo bibliografija – tik 2006 m., po trijų dešimtmečių⁴. Lietuviškosios periodikos kontrolinis sąrašas buvo paskelbtas 1994 m.⁵, bibliografija – tik po ketvirčio amžiaus, 2018 m.⁶

- 2 *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 203–204.
- 3 *Knygos lietuvių kalba, 1905–1917*: kontrolinis sąrašas. Sudarytojai M. Zulonienė, G. Iešmantas, E. Binkytė. Vilnius: Vilnius: LTSR knygų rūmai, 1977. D. 1, Knygos. 1080 p.
- 4 *Lietuvos bibliografija. Serija A, Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917, Kn. 1, A–L: knygų ir autoriniai smulkieji spaudiniai. Parengė Ringailė Bagušytė, Violeta Mateikienė, Vaida Pakalniškienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2006. 627 p.
- 5 *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940*: kontrolinis sąrašas. Sudaryt. I. Meškinytė ir kt. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Bibliografijos ir knygotyros centras, 1993. VII, 1101 p.
- 6 *Lietuvos bibliografija. Serija B, Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940*. D. 1, Kn. 1–2. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.

Apie įvairias nacionalinės bibliografijos rengimo problemas nemažai kalbėta įvairiuose seminaruose ir diskusijose, rašyta spaudoje. Kaip ir kodėl kontroliniai sąrašai atlieka ir suvestinių katalogų vaidmenį, ne kartą yra svarsčiusi Ringailė Bagušytė. Ji aiškiai yra atskyrusi kontrolinio sąrašo ir nacionalinės bibliografijos funkcijas ir įvardijusi kontroliniam sąrašui keliamus uždavinius: suregistruoti leidinius; nustatyti jų saugojimo vietas; atskleisti nežinotus spaudinius⁷. „Tai yra pagrindas išsamiai bibliografinėi rodyklei parengti“, – rašė autorė⁸, pabrėždama, kad kontrolinis sąrašas „ne tik atlieka pagrindinę funkciją – kaupia papildomus duomenis apie to meto spaudinius, bet ir iš dalies kompensuoja išsamios bibliografijos rodyklės trūkumą, kol ji neparengta“⁹. Analizuodama, kodėl taip ilgai užtruko knygų lietuvių kalba bibliografijos rengimas, ji pastebėjo, kad aprašo nevienodumai (pavyzdžiui, aprašai pateikti ir pagal antraštę, ir pagal kolektyvinį autorių), pateikti saugyklų žymenys lėmė, kad „kontrolinis sąrašas tapo 1905–1917 m. lietuviškų leidinių suvestiniu katalogu“¹⁰. Apibendrinama A serijos rengimo rezultatus, autorė konstatavo, kad „išsamių bibliografinių aprašų rengimas ir jų metodikos keitimasis, biogramų rašymas ir literatūros studijavimas, neturint tinkamos bibliografinės bazės, užtruko ilgai. Daug laiko truko ir išsamių pagalbinių rodyklių, ypač iš spaudinių turinio, rengimas. <...> nepavyko rengtų rodyklių fundamentalumo suderinti su operatyvumu, tačiau surinkta medžiaga ir sukaupta patirtis leidžia pereiti į kokybiškai aukštesnį tolimesnių tomų rengimo lygmenį.“¹¹

Kontrolinio sąrašo ir bibliografijos rengimo peripetijų palyginimas ir iš to išplaukiančios tokių leidinių rengimo problemos čia natūraliai iškilo mąstant apie paskelbtą naujausią Lietuvos XVI a. knygų lenkų kalba kontrolinį sąrašą. Jis palyginti nedidelės apimties (190 puslapių), bet išlaiko nacionalinės bibliografijos tomams įprastą solidaus didelio formato leidinio tradiciją – ir pagal išvaizdą, ir pagal bendrąjį apipavidalinimą. Netradiciška tik šio leidinio sandara. Be paties XVI a. lenkiškų knygų sąrašo (jis apima 217 bibliografinių aprašų), leidinyje yra įdėtas didelis dr. Tomo Petreikio ir Jolantos Dapkievicz straipsnis (studija) „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knyga lenkų kalba XVI a. antroje pusėje“

7 BAGUŠYTĖ, Ringailė. „Knygų lietuvių kalba, 1918–1940“ tomai toliau kloja pamatus lietuvių bibliografijai. *Tarp knygų*, 2014, nr. 3, p. 24.

8 Ten pat.

9 Ten pat, p. 26.

10 BAGUŠYTĖ, Ringailė. Lietuvių nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos A serijos „Knygos lietuvių kalba“ rengimo rezultatai. *Bibliografija, 2000: mokslo darbai*, 2001, p. 42.

11 Ten pat, p. 43.

bei anksčiau išleistų kontrolinių sąrašų – XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos¹² ir XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba¹³ taisymai ir papildymai. Ir kontrolinis XVI a. knygų sąrašas, ir XVII bei XVIII a. sąrašų taisymai bei papildymai turi pagalbines rodykles: antraščių, asmenvardžių, chronologinę ir publikavimo vietų.

Pirmas klausimas, kuris tikriausiai kils kiekvienam, imančiam į rankas aptariamąjį leidinį, kodėl prie kontrolinio sąrašo, kuris yra laikinas, pagalbinių, nūtarė pridėti didelį mokslinį straipsnį, įvardijamą kaip studija? Jis tikrai vertas studijos statuso, bet kaip tą statusą suderinti su kontrolinio sąrašo žanru? Gal leidinio rengėjai jau iš anksto žinojo, kad kontrolinis sąrašas dar negreit virs bibliografija (kliovėsi jau minėta tokių kontrolinių sąrašų rengimo praktika), bet norėta kuo greičiau tyrimą paskelbti? Manykim, kad taip. Visiems, laukusiems šio leidinio, tai neturi reikšmės – analitinis straipsnis (studija), pateikiantis skaitytojui XVI a. antrosios pusės LDK knygų lenkų kalba leidybos vaizdą, itin sveikintinas.

Studijos įvade autoriai išsamiai aptarė temos istoriografiją ir šaltinius, pabrėždami, kad tyrimo objektas – XVI a. knygos lenkų kalba – tai 900 išlikusių egzempliorių (176 pavad.), saugomų įvairių šalių 111 saugyklų, bei visi kiti, tik iš įvairių šaltinių žinomi, leidiniai. Neiškilo gana daug leidinių, taip pat, apmaudžiausia, ir pirmasis – 1553 m. Lietuvos Brastoje išleistas *Dešimties Dievo įsakymų sąrašas* (kontrolinio sąrašo nr. 90). Trečdalis išlikusių leidinių žinomi tik vieninteliais egzemplioriais. Tai komplikotos mūsų spausdintinio paveldo istorijos padarinys. Su 129 leidiniais autoriai susipažino *de visu*. Konstatuojama, kad visų 217 bibliografinių aprašų objektas – ne veikalas, kaip buvo pateikiama nacionalinės bibliografijos pirmame tome (*Knygos lietuvių kalba, 1547–1861*), o knyga kaip poligrafinis vienetas. Tai labai svarbus momentas, nes *Knygose lietuvių kalba, 1547–1861*, pavyzdžiui, visiems žinomas Kėdainiuose 1653 m. išleistas konvoliutas *Kniga nobaznistes krikščioniszkos...* buvo aprašytas išskaidžius jį į tris dalis, vieno bendro bibliografinio aprašo ši knyga neturėjo. Tiesa, kas laikoma leidybiniu konvoliutu, autoriai neapibrėžė, tik pasiteisino, kad „remiantis bibliotekų kataloguose pateikiamais leidinių bibliografiniais aprašais ne visada

12 *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos* = Polska ksiązka na Litwie w XVII w.: kontrolinis sąrašas. Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Parengė Marija Ivanovič. Vilnius: BKC, 1998. 248 p.

13 *XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba* = Książki litewskie XVIII wieku w języku polskim = Polish books published in Lithuania in the 18th century: kontrolinis sąrašas. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Bibliografijos ir knygotyros centras. Sudarytojos Marija Ivanovič, Karina Basiul. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2015. 679 p.

buvo galima įsitikinti, kad konvoliutas ir jo dalys funkcionavo atskirais spaudiniais“, ir kad dėl konvoliuto sampratos „bibliografai neturi vieno sprendimo“¹⁴. Iš tikrųjų bibliotekų katalogų aprašai itin nevienodo lygio, jie ir Lietuvoje, ir užsienyje buvo kuriami skirtingu laiku ir pagal skirtingas taisykles, tad jais kliautis reikėtų atsargiai. Bet čia kaip tik buvo proga paaiškinti, kaip konvoliutai suprantami šio leidinio sudarytojų ir studijos autorių.

Studijos tikslas, anot autorių, „knygotyriniu aspektu ištirti knygų leidybą lenkų kalba LDK XVI a. antroje pusėje“¹⁵. Šio tikslo siekdami jie užsibrėžė įvykdyti du uždavinius: „įvertinti spaudos lenkų kalbos poreikių susiformavimą ir vaidmenį“ ir „išanalizuoti knygų leidybos lenkų kalba organizaciją“¹⁶. Abu uždaviniai rimti, bet nelygiaverčiai. Kaip sekėsi juos įvykdyti, matome ir iš studijos teksto: pirmajam uždaviniui išdėstyti prireikė keturių puslapių, antrajam šešis kartus daugiau – 25. Apskritai studijos struktūra „šlubuoja“: pirmojo skyriaus poskyrį apie autorių ir vertėjų (jų yra 108) sudėtį logiškiau būtų buvę nukelti į antrąjį skyrių, kur kalbama apie leidybos produkciją. Leidybos apimtys, jų kismas, tematikos kaita ir kt. čia nagrinėjama chronologiškai, suskirsčius į tris leidybos laikotarpius: spaudos radimasis (1553–1572); leidybos sąstingis ir persitvarkymas (1573–1587); spartusis augimas (1588–1600). Šių laikotarpių leidybinė analizė kiekybiniu, teminiu, fizinės apimties, meniniu poligrafiniu požiūriais atlikta profesionaliai, o tuo metu veikusios spaustuvės ir jų produkcija dar kruopščiai analizuojama atskirai. Tad „šokinėjimų“ neįmanoma buvo išvengti. Antai skaitytojas, susipažinęs su bendraisiais leidybos kiekybiniais ir kokybiniais pokyčiais, vėl iš naujo atvedamas prie spaudos lenkų kalba pradžios – Mikalojaus Radvilos Juodojo spaustuvių Lietuvos Brastoje ir Nesvyžiuje įkūrimo.

Nepaisant šių netolygumų, studija pateikia daug įdomios medžiagos ir įžvalgų. Didelis literatūros sąrašas (92 pozicijos) rodo, kad autoriai yra gerai išstudijavę ir ankstyvąją temos literatūrą (Tadeuszo Czackio, Jerzy'io Samuelio Bantkie'us, Teodoro Narbuto ir kt. darbai), ir naujausius užsienio ir Lietuvos (Dainoros Pociūtės, Iljos Lemeškino, Sergejaus Temčino ir kt.) autorių veikalus. Be šios studijos jau nebeapsieis nė vienas LDK XVI a. kultūros tyrėjas. Ypač vertingos kiekvienai LDK XVI a. antroje pusėje veikusiai spaustuvei skirtos lentelės (jų yra 11). Jose susisteminti pagrindiniai kiekvienos spaustuvės veiklą apibūdinantys faktai: veiklos metai; išleistų leidinių skaičius ir kiek iš jų yra

14 XXI a. Lietuvos knygos lenkų kalba... Vilnius, 2020, p. 21.

15 Ten pat.

16 Ten pat.

išlikusių; spaudinių tipas (knygos, brošiūros, smulkioji spauda); tematika; formatai; šriftai; apimties žymėjimas (paginacija, foliacija, nežymėta apimtis); meninės detalės. Ypač išsamiai išnagrinėta vadinamosios Brastos Biblijos (1563) leidybos istorija. Studijos autoriai mini bei pagal savo temos aprėptį mėgina nagrinėti ir tokias apskritai mažai tirtas LDK leidybos temas kaip anoniminių leidinių ar perspaudų problemos. Visa tai suteikia studijai dar papildomos vertės.

Tad kokią apibendrintą XVI a. antrosios pusės LDK leidybos lenkų kalba panoramą mes, skaitytojai, matome susipažinę su aptariamuoju leidiniu? Knygos lenkų kalba (217 pavad.) buvo leidžiamos penkiose LDK vietovėse (Lietuvos Brastoje, Laske, Nesvyžiuje, Zaslavyje ir Vilniuje; pastarajame išleista 159 leidiniai); religinės tematikos spaudiniai vyravo – sudarė 66 proc. visų spaudinių; knygų formatai mažėjo (*in folio* išėjo tik 11 proc. leidinių); leidiniai vienaip ar kitaip buvo puošiami (tokių buvo 75 proc.). Šios autorių padarytos išvados liudija, kad LDK XVI a. leidybos produkcija nenusileido Vakarų leidėjams, nors, kaip pastebėjo autoriai, nekreopštaus spaustuviniųkų darbo pavyzdžių tikrai netrūko – „dažniau nei kas trečia knyga turėjo apimties skaičiavimo klaidų“¹⁷.

Kita vertus, turėdami prieš akis studijos autorių susistemintą informaciją (minėtos 11 lentelių), prireikus pavyzdžių, oi negreitai ta informacija galėsime pasinaudoti. Tarkim, iš 8-tos lentelės sužinome, kad Jokūbas Morkūnas išleido 13 leidinių lenkų kalba, bet, norint susirasti bent vieną kitą šios produkcijos pavyzdį, mums teks peržiūrėti visus 217 bibliografinių aprašų, t. y. perversti visą knygą. Mat spaustuvių rodyklės, skaitytojams tokios svarbišs, čia nėra, yra tik publikavimo vietų. Kodėl nedidelės apimties knygoje neatsirado vietos spaustuvių rodyklei? Matyt, atsakymas būtų formalus: kontroliniam sąrašui tai nebūtina, tokia rodyklė atsiras bibliografijoje, kai ši bus parengta. O kada bus parengta, nežinia. Tas pat pasakytina dėl leidinių saugojimo nuorodų. Bibliografiniuose aprašuose pažymima tik leidinių sauganti institucija, be saugyklų numerio (šifro). Vartotojams čia didelis nepatogumas. Žinoma, galima teigti, kad taip buvo padaryta ir su XVIII a. lenkiškų knygų sąrašu, ir su XV–XVII a. lotyniškų knygų kontroliniais sąrašais. Bet štai XVII a. lenkiškų knygų sąrašė tos įvairiose Lietuvos ir užsienio saugyklose esamų leidinių nuorodos buvo kruopščiai surašytos ir jos tikrai labai naudingos.

Leidiniui būtų pravertęs reiklesnis redaktorius: pasitaiko nevartotinų terminų (vietoj *spaustuvės presas* reikėtų rašyti *spaustuvės staklės*, p. 46), vertėjo atsisakyti santrumpų sąrašo (p. 190), nes jame tik visiems gerai žinomos, seniai

17 Ten pat, p. 33.

vartojamos santrumpos, nė vienos specifinės (kai kurios apskritai neaiškios, pavyzdžiui, *tyt.* – *pavadinimas*). Toks sąrašas rodo nepagarbą skaitytojui, atseit, jis visiškai neišmanėlis, nežinantis, kad *a.* reiškia *amžius*, o *aut.* – *autorius*. Nekokybiškai maketuotas turinys galėtų būti pavyzdys, kaip maketuoti nereikėtų. Bet tarkim, kad šios smulkmenos nurašytinos kontrolinio sąrašo, kaip laikino naudojimo leidinio, žanrui.

Nepaisant pastabų, aptariamo leidinio rengėjai ir studijos autoriai nusielpo pagyrimo – apibendrinta ir vienoje vietoje surinkta informacija bus itin pagalba visiems, besidomintiems LDK spaudos istorija. Šiam kontroliniam sąrašui išėjus, jau galime teigti žinantys, kiek ir kokių spaudinių lenkų kalba LDK buvo išleista per visus tris šimtmečius, pradedant nuo spausdintinės knygos lotyniškais rašmenimis pasirodymo 1553 m. M. Radvilos Juodojo spaustuvėje Lietuvos Brastoje iki XVIII a. pabaigos: XVI a. jų buvo 217; XVII a. – 859; XVIII a. – 5 492. Suprantama, šiuose kontroliniuose sąrašuose fiksuotas spaudinių skaičius ir įvairios leidybos aplinkybės dar bus tikslinama, rasis nežinotų dalykų, bet rimtas pagrindas apskritai kalbėti apie LDK leidinius ir juos išsamiai tirti jau yra.

Ir čia nenorom kyla klausimas, kada turėsime nebe kontrolinius sąrašus, o parengtas XV–XVIII a. LDK knygų bibliografijas, kokia tvarka jos bus leidžiamos. O gal turėsime integruotas, visomis kalbomis LDK išleistų knygų bibliografijas? Juk skaitytojas dar nežino, kiek LDK buvo išleista knygų vokiečių, italų, graikų ir kitomis kalbomis. Tiesa, galima atsakyti, kad kontrolinių sąrašų tradiciniu popieriniu formatu apskritai nebėra reikalo leisti. Viską, atseit, galima rasti suvestiniuose kataloguose ir duomenų bazėse. Bet štai 2021-ųjų vasara parodė ką kita. Dėl duomenų perkėlimo ir testavimo procesų LIBIS elektroninis katalogas visą vasarą apskritai neveikė, ir vargšai tyrėjai, įpratę vienu mygtuko spustelėjimu susirasti norimos informacijos, buvo priversti ieškotis spausdintinių katalogų arba apskritai laukti geresnių laikų. Ir tai nėra atsitiktinumas. Įvairių perkėlimo, testavimo ir kitokių techninių trikdžių bet kada vėl gali iškilti.

Šiaip ar taip, turėdami tik kontrolinius XVI–XVIII a. lenkiškų ir XV–XVII a. lotyniškų knygų sąrašus¹⁸, vis dėlto tam tikrą LDK leidybos vaizdą jau galime matyti. Tik reikia nepamiršti, kad kontroliniuose knygų lotynų kalba sąrašuose

18 *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas* = Index librorum Latinorum Lithuaniae saeculi septimi decimi. Sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. 345 p.: iliustr.; *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas* = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi. Sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. 238 p.: iliustr.

registruotos ne tik LDK, bet ir užsienyje išspausdintos knygos, kurias parengė Lietuvos autoriai. Jos yra reikšmingas Lietuvos kultūros tyrimų objektas, dėl to niekas nesiginčys. Svarbu žinoti, kad LDK knygų bibliografijos (kontroliniai sąrašai) rengiami pagal dvi skirtingas koncepcijas. Ir viena, ir kita reikalingos tiriantiems Lietuvos kultūros istoriją, bet dėl aiškesnių akcentų vis dėlto vertėtų susitarti, idant išleistų kontrolinių sąrašų antraštės (*Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas; Lietuvos knygos lenkų kalba; Lietuvos lenkiškos knygos*) būtų aiškiai ir nedviprasmiškai suprantamos. Šis disonansas itin išryškėja mėginant aprėpti įvairiakalbį LDK leidybos vaizdą – remiantis sudarytais XV–XVII a. lotyniškų ir XVI–XVIII a. lenkiškų knygų kontroliniais sąrašais, palyginamieji LDK leidybos tyrimai tampa netikslūs dėl skirtinga koncepcija paremtos statistikos. Bet, kaip sakoma, *tempori parere*.